

G. Radbruch: Kültürbilim Olarak Hukuk Bilimi

G. Radbruch: Rechtswissenschaft als Kulturwissenschaft

Dr. Öğr. Üyesi Güneş ÇAP¹

ÖZ

Dar anlamda hukuk bilimi olan hukuk dogmatliğini saf bir kültür bilimi olarak nitelendirmek dogmatik hukukçunun bakış açısından oldukça uzaktır. Çünkü doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasındaki ayırım esasen varlığın ampirik olarak incelenmesine atıfta bulunur. Ancak dogmatik hukukçunun faaliyeti her durumda hukuki gerçekliğin araştırılmasıyla sınırlı değildir. Dogmatik hukukçu aynı zamanda pozitif hukuk olarak toplumsal bir varlıkla ve dolayısıyla toplumsal gerçeklik atfedilebilecek bir normlar bütünüyle de ilgilenir. Bu mesele, hukukun bir kültürbilim olarak mı yoksa bir normbilim olarak mı sınıflandırılması gerektiği sorusunu gündeme taşır.

Güneybatı Alman Yeni-Kantçı hukuk felsefesi geleneğinin önemli bir temsilcisi olan Gustav Radbruch, hukuk bilimini bir kültürbilim olarak ortaya koyar. Yeni-Kantçı hukuk felsefesinin 20. yüzyıldaki önemli bir diğer ismi olan Hans Kelsen ise hukuk bilimini bir normbilim olarak niteler. Hukuk felsefelerinde olan ile olması gerekeni (gerçeklik ile değeri veya olgu ile normu) birbirinden ayırmak, Radbruch için olduğu kadar Kelsen için de vazgeçilmezdir. Bu ikilinin ortak bir Yeni-Kantçı mirası paylaşımlarına rağmen hukuku bir bilim olarak sınıflandırırken ayrı yollara gitmiş olmaları merak uyandırıcıdır.

Söz konusu bu çalışmada, Radbruch'un hukuk bilimi anlayışına odaklanmaktadır. Kelsen'in Radbruch'un hukuk bilimi anlayışına

¹ Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, (gunes.cap@tau.edu.tr). ORCID: 0000-0002-8374-857X.

yönelttiği eleştiriler, Radbruch'un Yeni-Kantçılığını sorgular nitelikte olduğundan önemlidir. Bu doğrultuda Radbruch'un hukuk felsefesini konumlandırmak için öncelikle Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığının temel kabulleri sunulacak, ardından da Radbruch'un hukuk bilimine ilişkin görüşleri incelenecektir. Son olarak, Kelsen'in hukuk bilimi konusunda Radbruch'a yönelttiği eleştirilere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hukuk bilimi, kültürbilim, normbilim, Yeni-Kantçılık, Hans Kelsen, Gustav Radbruch.*

G. Radbruch: Legal Science as a Cultural Science

ABSTRACT

To characterise legal dogmatics, which is the science of law in the narrow sense, as a pure science of culture is quite far from the dogmatic jurist's point of view. This is because the distinction between natural and cultural sciences essentially refers to the empirical study of being. However, the activity of the dogmatic jurist is not necessarily limited to the investigation of legal reality. The dogmatic jurist is also concerned with a body of norms which, as positive law, can be attributed at least a social existence and thus a social reality. This raises the question of whether law should be categorised as a cultural science or as a normative science.

Gustav Radbruch, a prominent representative of the Southwest German Neo-Kantian tradition of legal philosophy, presents the legal science as a cultural science. Hans Kelsen, another prominent figure of Neo-Kantian legal philosophy in the 20th century, characterises legal science as a normative science. In their legal philosophies, the distinction between "is" and "ought" (between reality and value or fact and norm) is as indispensable for Kelsen as well as for Radbruch. It is intriguing that these two, despite sharing a common Neo-Kantian heritage, took different paths in classifying law as a science.

This study focuses on Radbruch's conception of legal science. Kelsen's criticism of Radbruch's conception of legal science is

significant since it questions Radbruch's Neo-Kantianism. Accordingly, in order to position Radbruch's philosophy of law, first the basic assumptions of Southwest German Neo-Kantianism will be presented, and then Radbruch's views on legal science will be examined. Finally, Kelsen's criticism of Radbruch in the context of legal science will be addressed.

Keywords: *Legal science, cultural science, normative science, Neo-Kantianism, Hans Kelsen, Gustav Radbruch.*

GİRİŞ

Yeni-Kantçılık, 1870–1920 yılları arasında Almanya'daki en önemli felsefi akımı temsil eder.² Yeni-Kantçılığın pozitif bir tanımını yapmak oldukça zordur. Ancak özetle, Yeni-Kantçılığın Immanuel Kant'ın öğretilerini ele alma ve bunları felsefi tartışma için yeniden canlandırma düşüncesinden ortaya çıktığını söylemek ise yanlış olmaz. Yeni-Kantçılar kendilerini Kant'ın halefleri ve tamamlayıcıları olarak görürler. Yeni-Kantçılık esasında homojen bir hareket değildir. Aksine, birbirlerine en keskin muhalefeti gösterenler de dahil olmak üzere, çok çeşitli okullar bu hareketin içinde yer almıştır. Yeni-Kantçılık etiketi altında Kant'ın öğretisini farklı şekillerde yorumlayan yedi farklı okulun olduğu bilinmektedir.³ Fizyolojik okul (Hermann Helmholtz, Friedrich Albert Lange), metafizik okul (Otto Liebmann, Johannes Volkelt), gerçekçi okul (Alois Riehl, Richard Hönigswald), görececi okul (Georg Simmel), psikolojik okul (Hans Cornelius), Marburg okulu (Hermann Cohen, Paul Natorp, Ernst Cassirer, Arthur Liebert, Rudolf Stammler) ve Güneybatı Alman okulu (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert,

² Yeni-Kantçı hukuk düşüncesi Türkiye'de de azımsanamayacak bir öneme sahiptir. Bu konuda bkz. Yasemin Işıқтаç, "Hukuk Felsefesi Açısından Yeni Kantçı Yaklaşımların Türkiye'deki Yansımaları", in: *HFSA* 11 (2005), s. 138–154.

³ Josef Maria Bochenski, *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Serdar Rifat Kırkoğlu (Çev.), Fol, Ankara, 2020, s. 112; benzer şekilde Doğan Özlem, "Kant ve Yeni Kantçılık", in: Doğan Özlem, *Kant Üzerine Yazılar*, Notos, İstanbul, 2015, s. 98 (108).

Emil Lask). Yeni-Kantçı okulların en tanınmış olanları Marburg ve Güneybatı Alman okullarıdır.⁴

Görüldüğü gibi, Yeni-Kantçı felsefe kapsam olarak zengin bir düşünce ekolüdür.⁵ Yeni-Kantçı hukuk felsefesi⁶ de 20. yüzyılın Almanca konuşan dünyasının en çok tartışılan hukuk felsefecilerinden ikisi olan Gustav Radbruch⁷ ve Hans Kelsen⁸'in bu felsefi düşünce ekolünün takipçileri arasında yer alması nedeniyle, hukuk felsefesinde haklı bir yere sahiptir.⁹

⁴ Ralf Dreier/Stanley L. Paulson, „Einführung in die Rechtsphilosophie Radbruchs“, in: Gustav Radbruch, *Rechtsphilosophie* (Studienausgabe), 2. Aufl., C. F. Müller, Heidelberg vd., 2003, s. 237 (239); Christian Krijnen, “Neukantianismus und neukantianische Rechtsphilosophie“, in: Michael Pawlik/Carl-Friedrich Stuckenberg vd. (Ed.), *Strafrecht und Neukantianismus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2023, s. 1 (6).

⁵ Yeni-Kantçı felsefenin kapsam genişliği dikkate alınarak, bu çalışmada Yeni-Kantçı felsefeye Güneybatı Alman Okulu bağlamında sınırlı bir yer verilmiştir. Bkz. aşağıda A.

⁶ Friederike Wapler, hukukçu Yeni-Kantçıları, Yeni-Kantçı filozoflarla kişisel bir ilişkisi olan ve aynı zamanda genel olarak Yeni-Kantçılığı karakterize eden varsayımlara (olan ile olması gereken ayırımını ve nesne üreten bir bakış açısını benimseme ve bilimlerin bilişsel olanakları hakkında düşünme) sahip hukukçular ve/veya hukuk felsefecileri olarak tasvir eder. Friederike Wapler, *Werte und das Recht*, Nomos, Baden-Baden, 2007, s. 148.

⁷ Gustav Radbruch, 1902 ile 1908 yılları arasında, ceza hukuku dogmatığı alanındaki çalışmaları sırasında, natüralist pozitivizmin bir temsilcisi olan hocası Franz von Liszt'ten (1851-1919) güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Radbruch'un hukuk felsefesindeki etkisi akademik alanla sınırlı kalmamış, hukuk pratiğine de uzanmıştır; ünlü “Radbruch formülü” Alman mahkemeleri tarafından da kabul görmüştür. Bu konuda bkz. Sevtap Metin/Altan Heper, *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, Tekin, İstanbul, 2014.

⁸ Hans Kelsen'in Türkçeye çevrilmiş temel eseri için bkz. Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, Ertuğrul Uzun (Çev.), 2. Baskı, Nora, İstanbul, 2020.

⁹ Stanley L. Paulson, “Einleitung”, in: Robert Alexy vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 11 (11); Wapler, *Werte und das Recht*, s. 15; Sascha Ziemann, *Neukantianisches Strafrechtsdenken*, Nomos, Baden-Baden, 2009, s. 19. Ayrıca bkz. Ulfrid Neumann,

Radbruch'un Yeni-Kantçılığa ve özellikle de Güneybatı Alman Okulu'na yönelişi, Heidelberg'de öğretim görevlisi olarak çalıştığı yıllarda başlar.¹⁰ Radbruch'un Yeni-Kantçılığı "Hukuk Felsefesi (*Rechtsphilosophie*)"¹¹ başlıklı eserinde en açık ifadesini bulur. Radbruch, Yeni-Kantçılığını şu ifadeyle ortaya koyar: "Aşağıdaki açıklamaların arka planında Windelband, Rickert ve Lask'ın felsefi öğretileri vardır; özellikle Lask'ın hukuk felsefesi [...] bu açıklamalar ve bu kitap için çığır açıcı olmuştur"¹². Radbruch'un kitabının birinci dipnotunda sıraladığı bu filozofların tümü, Radbruch'un hukuk felsefesine açık bir şekilde damgasını vuran Güneybatı Alman Yeni-Kantçılarınıdır.¹³

Radbruch'un Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığıyla ilişkisi ne kadar açıksa, Kelsen'in hukuk felsefesini sınıflandırmak bir o kadar zordur. Kelsen'in Hermann Cohen'e yakınlığını vurgulayan ve dolayısıyla onu Marburg Yeni-Kantçılığına dahil eden görüşlerin yanında, Stanley L. Paulson gibi bazı yazarlar Kelsen'in her şeyden önce

"„Methodendualismus“ in der Rechtsphilosophie des Neukantianismus", in: Michael Pawlik/Carl-Friedrich Stuckenberg vd. (Ed.), *Strafrecht und Neukantianismus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2023, s. 111 (111); Hans Jörg Sandkühler, "„Natur“ des Rechts und Relativismus im Recht. Eine Studie zu Gustav Radbruch und Hans Kelsen im Kontext des Neukantianismus", in: Robert Alexy vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden 2002, s. 127 (128).

¹⁰ Radbruch'un 1945 öncesinde pozitivist olup olmadığı, Radbruch hakkında en çok tartışılan konulardan biridir. Bu konuda Türkçedeki bir çalışma için bkz. Melike Belkıs Aydın, "Gustav Radbruch Düşüncesinde Dönemsel Vurgu Değişimi", in: *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 73 (2015), No. 2, s. 7–28.

¹¹ Bu eser 1914 yılında "Hukuk Felsefenin Esasları (*Grunzüge der Rechtsphilosophie*)" adıyla basılmıştır. Kitap 3. baskıdan itibaren "Hukuk Felsefesi (*Rechtsphilosophie*)" adını almıştır. Bu çalışmada (önceki baskılara özgü bir açıklama yapılmadığı sürece) şu esere atıf yapılacaktır: Gustav Radbruch, *Rechtsphilosophie*, 5. Aufl., K. F. Koehler, Stuttgart, 1956.

¹² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91, Dn. 1.

¹³ Radbruch'un bir Kantçı değil, daha ziyade bir Yeni-Kantçı olduğu yönünde bir vurgu için bkz. Dietmar von der Pfordten, "Gustav Radbruch – Über den Charakter und das Bewahrenswerte seiner Rechtsphilosophie", in: *JZ* 21 (2010), s. 1021–1027.

Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığından etkilendiğini dile getirir.¹⁴ Kelsen'in çalışmalarını Yeni-Kantçı ekollerden tek bir tanesine dahil etmek zor olsa da Kelsen'in bir Yeni-Kantçı olduğunu söylemek elbette yanlış olmayacaktır.¹⁵

Yeni-Kantçı miras gerek Radbruch'un gerekse Kelsen'in hukuk bilimine ilişkin görüşlerinde merkezi öneme sahiptir. Her iki düşünürün de aynı ön kabullerle çıktıkları yolda farklı yönere savrulmuş olmaları esasında şaşırtıcıdır. Söz konusu bu çalışma, Radbruch'un öncelikle hukuk bilimi anlayışına odaklanmaktadır. Kelsen'in Radbruch'un hukuk bilimi anlayışına yönelttiği eleştiriler, Radbruch'un Yeni-Kantçılığını sorgular nitelikte olduğundan Radbruch'un düşünce akışını anlama noktasında önemlidir. Böylece bu çalışmada Radbruch ile Kelsen'in hukuk bilimi tartışmasında nerede ve nasıl yollarının ayrıldığı da dolaylı olarak açıklanmış olacaktır.

A. GÜNEYBATI ALMAN YENİ-KANTÇILIĞI

Heidelberg veya Baden Okulu olarak da anılan Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı değer-kuramsal bir felsefe anlayışıyla karakterize edilir. Kurucuları ve başlıca temsilcileri Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert ve Emil Lask'tır. Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığının teorik programı tek bir formda karşımıza çıkmaz. Bu durum hem okulun öncüleri Wilhelm Windelband ve Heinrich Rickert için hem de Emil Lask gibi ardıl temsilciler için geçerlidir. Windelband'ın ve Rickert'in ardından Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığının kültür teorisini hukuka aktaran ve böylece kültürel bir hukuk felsefesi kuran kişi Emil Lask

¹⁴ Stanley L. Paulson, "Faktum/Wert-Distinktion: Zwei-Welten-Lehre und immanenter Sinn. Hans Kelsen als Neukantianer", in: Robert Alexy vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 223 (233).

¹⁵ Kelsen'in saf hukuk öğretisinde gerek Marburg ekolünün gerekse Güneybatı Alman ekolünün izlerinin bulunduğunu belirten bir çalışma için bkz. Carsten Heidemann, "Geltung und Sollen: einige (neu-)kantianische Elemente der Reinen Rechtslehre Hans Kelsens", in: Robert Alexy vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 203 (205).

olmuştur. Lask tarafından kurulan kültürel hukuk felsefesi Radbruch üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

I. Temel Kabuller

Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığının epistemolojisi, Kant'ın Kopernikçi devrimini başlangıç noktası olarak alır. Temel varsayım, insan bilişinin nesnel olarak var olan bir gerçeklikten basitçe haritalandırmadığı, biliş nesnelinin¹⁶ insanın bilişsel yetisi tarafından belirlendiğidir.¹⁷ Bu doğrultuda anlama yetisi, tanıdığı yasaları kendisini çevreleyen doğadan almaz, onları doğanın kendisine yerleştirir. Gerçekliğin kavranması ise yalnızca yargı biçiminde gerçekleşir.¹⁸ Rickert'e göre biliş yargılarla başlar, yargılarla ilerler ve ancak yargılarla sona erebilir.¹⁹ Biliş yargısında kurulan bu bağlantı, gerçekliğin standardını oluşturur. Rickert bu standardı değer olarak adlandırır.²⁰ Yargılamak veya tanımak bir yönüyle değerlere ilişkin tavrı almaktır.

Güneybatı Alman Yeni-Kantçıları için algılanabilir gerçeklik bireysel formların çokluğundan oluşur. Gerçeklik, düzensiz ve/veya heterojendir. İdrak eden özne onu bütünlüğü içinde inceleyemez. Bu

¹⁶ Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığında nesne, kavramların dışında kalan gerçek şeylere atıfta bulunmaz. Nesne kavramı hâlihazırda idrak edilen, yani insan tasavvurlarında verili olan şeyleri ifade eder.

¹⁷ Heinrich Rickert, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 6/7 Aufl., C.B. Mohr Paul Siebeck, Freiburg vd., 1926, s. 28 vd.

¹⁸ “[...][D]oğru ya da yanlış söz konusu olduğunda, anlamı bir soruya cevap olan ve dolayısıyla sadece bir olumlama veya olumsuzlama olarak anlaşılması gereken bir yargının mevcut olması gerekir.” Heinrich Rickert, “Der Gegenstand der Erkenntnis” (1928), in: Rainer A. Bast (Ed.), *Heinrich Rickert Sämtliche Werke*, B. 2, 6. Aufl., De Gruyter, Berlin/Boston, 2018, s. 215 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹⁹ Rickert bu bakış açısını transandantal idealizm olarak adlandırır: “Terminolojiyi bir kez daha temellendirmek gerekirse, hem saf içkinlik veya öznel kavramsal idealizm bakış açısına hem de epistemolojik veya transandantal gerçekçilik bakış açısına karşıt olarak bu bakış açısını en iyi transandantal idealizm olarak adlandırabiliriz [...]” Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntnis*, s. 405 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

²⁰ Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntnis*, s. 217.

nedenle özne, gerçekliği basitçe olduğu gibi tasvir edemez.²¹ Bu sorunun üstesinden gelmek için her bilim, bu düzensiz çeşitlilikten bir seçim yapmak zorunda kalır. Bu seçimde önemli olan, önemsiz olandan ayıklanır.²² Rickert, genelleştiren ve bireyselleştiren olmak üzere iki farklı seçim yönteminden bahseder. Doğa bilimleri söz konusu olduğunda genelleştiren yöntemin, kültür bilimleri söz konusu olduğunda ise bireyselleştiren yöntemin işlediğini söyler. Rickert için bireyselleştirme teorik olarak değerle ilişkilendirmektir.

Kantçı transandantal yöntem Güneybatı Alman Yeni-Kantçıları en başta bilimlerin sınıflandırılması üzerine düşünmeye itmiştir. Windelband doğa bilimleri ile beşerî bilimler arasında ayırım yapmak için kriterler bulmaya çalışır. İki bilim türünün konularına göre değil, yöntemlerine göre ayrıştırılması gerektiğini savunur. Windelband'a göre doğa bilimleri *nomotetik* yasa bilimleriyle, beşerî bilimler *idiografik* olay bilimleridir.²³ Doğa bilimleri düzen kurmaya çalışır ve bu nedenle de genel ve sürekli olanla ilgilenir. Beşerî bilimler ise bireysel duruma, tikel olana odaklanır. Beşerî bilimlerin konusu "her zaman" olan değil, "bir zamanlar" olandır.

Rickert ise doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında ayırım yapar. Bu ayırım nesneye göre bir ayırım olmayıp yalnızca gözlemcinin tutumuna dayanır. Rickert'e göre iki bilim türü arasındaki temel fark, farklı değer ilişkilendirmelerinden ileri gelir. Doğa bilimleri yasalarla ilgiliyken, kültür bilimleri değerlerle ilgilidir.²⁴ Kültür ve tarih, değerlere atıfta bulunmalarıyla doğa bilimlerinden ayrılırlar. Rickert, kültür kavramını değerlerle ilgili şeyler veya süreçler olarak açıklar: "[...] [T]üm

²¹ Bilişsel engellerin bir sonucu olarak, ampirik gerçekliğin kapsamlı bir şekilde tasvir edilmesi imkansızdır. Rickert gerçekliği irrasyonel, yani bilinemez olarak niteler. Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 31.

²² Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 35.

²³ Wilhelm Windelband, "Geschichte und Naturwissenschaft" (1894), in: Wilhelm Windelband, *Präludien*, B. 2, 5. Aufl., Mohr, Tübingen, 1915, s. 136 (145).

²⁴ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 20.

kültürel süreçlerde, uğruna ortaya çıktıkları veya zaten ortaya çıkmışlarsa işlendikleri, insan tarafından tanınan bir değer vardır[...].”²⁵

Yeni-Kantçı düşüncede kültür kavramı doğa kavramıyla karşılaştırılarak somutlaştırılır. Rickert’e göre doğa, kendi kendine ortaya çıkan ve kendi büyümesine bırakılan şeyin özü olarak tanımlanırken, kültür ya doğrudan üretilir ya da değerli amaçlara göre hareket eden bir insan tarafından kasıtlı olarak yetiştirilir.²⁶ Doğanın zıttı bir kavram olan kültür, insan faaliyetinin bir ürünüdür. Doğal alandan ayrı olan kültürel alan, her şeyden önce değerlerle ilgilidir. Dolayısıyla değerler, doğa ile kültür arasındaki ayrımın temel belirleyicisidir. Böylece kültür “değerle ilişkili”²⁷, doğa ise “değerden bağımsız” bir kavram olarak karşımıza çıkar.²⁸ Bu ayrım, değer (değerle ilişkililik) ile gerçeklik (değerden bağımsızlık) düalizminin temelini oluşturur.

Kültür kavramı, Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığının çeşitli alanlarında uygulama alanı bulmuştur. Kültür kavramı, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasındaki bilimsel-teorik ayrımın gelişiminde önemli bir rol oynar. Kültür çalışmalarının ayırt edici özelliği, değer temelli bir yöneme dayanmalarıdır. Rickert’e göre kültür çalışmaları, ampirik varlığın bireyselliğini ifade etseler bile alana özgü kavramlar genel bir içeriğe sahip olabilirler ve böylece evrensel olarak geçerli olan bilimsel bilgiyi sunabilirler.²⁹

Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı; din, bilim, ekonomi, hukuk, ahlak, sanat gibi kültürün farklı alanlarını birbirinden ayırır. Bu kültürel

²⁵ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 18 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

²⁶ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 18.

²⁷ Değerle ilişkilendirme, değerlendirme nesnesi ile değerlendirme standardı arasındaki ilişkiyi niteler. Bu yüzden hem değer hem de değer yargısından ayırt edilmelidir. Rickert, değerle ilişkilendirmenin tarihsel kavramsallaştırmanın keyfiliğini ortadan kaldırmaya ve bireysel ve tarihsel kavramların nesnelliğini sağlamaya yarayacağını belirtir. Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 95 vd.

²⁸ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 18.

²⁹ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 132 vd.

alanların değerleri, birer kültür nesnesidir.³⁰ Bu değerlerin gerçeklikteki görünüşleri ise “kültür varlıkları (*Kulturgüter*)” olarak adlandırılır.³¹

Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığında değer kavramı, felsefeyi saf pozitivizmin ötesine taşır: Pozitivizm, bilimsel araştırmanın olası nesnelere olarak yalnızca ampirik olarak tespit edilebilir olguların geçerli olmasına izin verirken, Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı değer geçerliliğinin gerçek dışılığını ortaya koymaya çalışır ve değerleri “olan” olarak değil, “uygulanan” olarak betimlerler. Dolayısıyla geçerlilik, ampirik olarak tanınabilir gerçeklikten kavramsal olarak sınırlandırılabilen, gerçek olmayan bir şey olarak tasvir edilir. Geçerlilik kavramı, Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığında değer ilk belirleyici özelliğinin ne olduğunu açıkça ortaya koyar: değerler geçerlidir ve bu da onların var olduğu anlamına gelmez.³² Bu, değeri ampirik olarak algılanabilir olan gerçeklikten kesin bir şekilde ayırır. Gerçeklik şeylerin varlığını, değer ise geçerli olmayı ifade eder. Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığının değer teorisi, değerleri maddi veya gerçek olarak anlayan tüm teorilerden bu nedenle ayırt edilmelidir.³³ Değer ile gerçeklik arasındaki bu düalizm Yeni-Kantçı hukuk felsefesini de önemli ölçüde şekillendirmiştir.

II. Hukuk Bilimi Üzerine Düşünceler

Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı ekolünden gelen Emil Lask, kendisini Rickert ve Windelband geleneğine yerleştirir ve onlar

³⁰ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 22.

³¹ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 22.

³² “Değerler ne fiziksel ne de psikolojik gerçekliklerdir. Özleri fiili varlıklarından değil, geçerliliklerinden ibarettir.” Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 86 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

³³ “Bu nedenle terminolojik olarak, sadece kavramsal gerçekçilikle ilgili olarak değil, aynı zamanda tüm değer gerçekçiliğiyle ilgili olarak pozitivist gerçeklik kavramına bağlı kalıyorum ve fiziksel ve psikolojik varlığın ampirik gerçek bilimlerinin doğasına karşılık geldiği için tüm ‘empatik’ anlamları salt gerçek olandan uzak tutmaya çalışıyorum.” Heinrich Rickert, “Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung” (1929), in: Rainer A. Bast (Ed.), *Heinrich Rickert Sämtliche Werke*, B. 3, 5. Aufl., De Gruyter, Berlin/Boston, 2023, 3. ve 4. Baskı için Önsöz, S. 18 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

tarafından geliştirilen kültür teorisini hukuka aktarır. Lask'ın hukuk felsefesinin çıkış noktası gerek hukuki pozitivizme gerekse doğal hukuk düşüncesine yönelttiği eleştirilerdir. Lask, doğal hukukçuları, deneyüstü değerleri şeyleştirmeyle suçlar.³⁴ Ona göre doğal hukukçu gelenek, hukuk değerini hukuk gerçekliği haline getirir.³⁵ Fakat doğal hukukçulara yönelik bu temel eleştirisi Lask'ı hukuki pozitivizme götürmez. Lask'a göre hukukun sadece tek bir dünyası vardır, o da ampirik hukuki gerçekliktir. Ancak hukuki gerçekliğin, bir yandan gerçekliğin bir parçası olarak diğer yandan da bir değer referansı olarak ayrılması ontolojik değil, tamamen yöntemeldir.³⁶ Hukuk bir yandan felsefi olarak öte yandan da ampirik olarak incelenebilir. Hukuk aynı zamanda kültürel bir olgudur. Kültürel bir olgu olarak, hukukun gerçekliği, aynı zamanda bir değer referansına sahiptir. Bu yöntemsel ayırım, farklı akademik disiplinlerin konularına da yansır. Hukukun (bir değer olarak) değerlendirilmesi hukuk felsefesinin göreviyken, hukuki gerçekliğin değerlendirilmesi ampirik hukuk biliminin konusunu oluşturur.³⁷

³⁴ Emil Lask, "Rechtsphilosophie", in: Wilhelm Windelband (Ed.), *Festschrift für Kuno Fischer*, Bd. 2, 1. Aufl., Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1905 (Separatabdruck), s. 5.

³⁵ "Bu anlamda, her doğal hukuk metafiziksel rasyonalizmdir; hukuki değerleri hukuki gerçeklikler olarak varsayar." Lask, *Rechtsphilosophie*, s. 5 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

³⁶ Lask, *Rechtsphilosophie*, s. 3. "Platoncu ikili dünya teorisinin aksine, eleştirel değerler teorisi hukuk felsefesinin ampirik gerçekliğini tek gerçeklik türü olarak görür, ama aynı zamanda deney-üstü değerleri, evrensel olarak geçerli anlamların sergilenme alanı veya substratı olarak niteler.

Bu nedenle tek bir hukuk dünyası teorisine izin verir. Buna göre sadece tek bir tür hukuk vardır: hukukun ampirik gerçekliği. Ancak değer ile ampirik değer substratının zorunlu ayırımından, temel yaklaşımın iki boyutluluğu, felsefi yöntem-ampirik yöntem düalizmi ortaya çıkar. Felsefe gerçekliği yalnızca mutlak değer içeriği açısından, ampirizm ise yalnızca gerçek içeriği açısından ele alır. Bu görüşe göre hukuk felsefesi hukuk değerinin, ampirik hukuk bilimi ise hukuk gerçekliğinin ele alınması olmalıdır." Lask, *Rechtsphilosophie*, s. 2 vd. [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

³⁷ Lask, *Rechtsphilosophie*, s. 3.

Lask, hukuk bilimini ampirik kültürel bilimlerin bir dalı olarak sınıflandırır.³⁸ Lask, Georg Jellinek'i takip ederek "sosyo-bilimsel" ve "hukuki" olmak üzere iki farklı bilimsel yaklaşım arasında ayırım yapar: Bir yandan, hukuk tarihsel olarak karakterize edilmiş sosyal bir olgu, gerçek bir kültürel faktör olarak anlaşılabilir.³⁹ Bu durumda hukuk, somut bir sosyal gerçeklik olarak incelenir ve bu nedenle genel sosyal bilimlere dâhildir. Bu bakış açısına göre hukuk bilimi bir sosyal hukuk teorisidir ve diğer işlevlerinin dışında hukukun gelenekten, alışkanlıktan ve sosyal yaşamın diğer görünümünden ayrılmasını sağlar.⁴⁰ Diğer yandan hukuk bilimi, toplumsal veya tarihsel olanın ötesine geçmeyi amaçlar. Bu perspektiften bakıldığında hukuk, bir norm anlamları bütünü olarak görünür ki bunun kendisi gerçek kabul edilmez.⁴¹ Lask için hukuk biliminin konusu kültürel bir gerçeklik olarak hukuk değil, daha ziyade hukukun tarihselliğinden koparılmış saf anlamıdır. Lask'ın sistematik bir kültür bilimi olan hukuk bilimi, konusu bakımından Jellinek'in ve Kelsen'in normatif bilim olarak adlandırdığı şeye karşılık gelir. Normatif anlamlar, dayandıkları kültürel olgulardan koparılmış, izole; yani saf bir şekilde incelenir. Ama hukuk bilimi yine de pozitif hukuk tarafından oluşturulmuş kültürle ilişkilidir. Bu yüzden hukuk bilimini normatif bir bilim olarak tanımlamak, onu felsefe alanında konumlandırmak anlamına gelmez. Olması gereken karakteri, yasa koyucu tarafından oluşturulan ampirik hukuktan ileri gelir.⁴²

Lask'a göre bir kültür bilimi, substratı ampirik kültürel anlamla ilişkilendirmesinden dolayı değerle ilişkilidir. Bir bilim olarak ampirik hukuk, hukuk öncesi bir substratı geçerli hukuk normlarının anlamlarıyla ilişkilendirir.⁴³ Ancak Lask'ın hukuk öncesi substratla neyi

³⁸ Lask, Rechtsphilosophie, s. 27.

³⁹ Lask, Rechtsphilosophie, s. 31.

⁴⁰ Lask, Rechtsphilosophie, s. 33.

⁴¹ Lask, Rechtsphilosophie, s. 31.

⁴² Lask, Rechtsphilosophie, s. 34.

⁴³ Lask, Rechtsphilosophie, s. 33.

kastettiği tam olarak açık değildir.⁴⁴ Bu bağlamda Friederike Wapler, substrat ile hukuki anlam arasındaki bu ilişkide, mutlak geçerli değerler düzeyine geçilmediği ve Lask'ın, Rickert'ten farklı olarak, olgusal kültürel anlamların zorunlu olarak zaten mutlak geçerli değerlerle bir ilişkisi olduğunu varsaymadığını vurgular.⁴⁵

Lask hukukun üç farklı formunu ortaya koyar: “sosyal teori olarak pozitif hukuk”, “hukuk bilimi olarak varlık” ve “saf anlamlar sistemi”. Pozitif hukuk, hukuk değerinin etik gerekliliklerine yönelir. Lask, ampirik anlamları ve amaçları mutlak değerlerden ve amaçlardan ayırarak hukuk ile felsefeyi ayırır. Olan ile olması gereken düalizmine sadık kalarak da hukukun iki farklı normatif yönünü ortaya koyar. Sosyal bir olgu olarak hukuk ve onun pozitif normatifliği “olan”ı, hukuk değerinin pozitif-üstü geçerliliği ise “olması gereken”i ifade eder.

Lask, dogmatik hukuk ile hukuk değerinin geçerliliği arasındaki bağlantıyı tamamen reddederek bu türden bir birlikteliği oluşturmaktan kaçınır.⁴⁶ Aşağıda değinileceği gibi, Radbruch⁴⁷ ise hukuku doğrudan hukukun pozitif-üstü idesiyle ilişkilendirerek tanımlar: “*Hukuk kavramı, hukuk idesini gerçekleştirme amacını taşıyan bir verili olandan başka bir şekilde belirlenemez.*”⁴⁸ Dolayısıyla hukukun ne olduğu, ancak gerçekliğe hukuk idesinin perspektifinden bakılırsa, hangi koşulların hukuk idesine hizmet ettiği veya hukuk idesini gerçekleştirebileceği incelenirse, anlaşılabilir.⁴⁹

⁴⁴ Wapler Lask'ın, hukuk öncesi substrat (*vorjuristisches Substrat*) kavramını, hukukun ele aldığı yaşamsal koşullar ve ön kabuller anlamına gelecek şekilde kullandığını dile getirir. Wapler, *Werte und das Recht*, s. 188.

⁴⁵ Wapler, *Werte und das Recht*, s. 188.

⁴⁶ “*Hukuk biliminin yönlemsel düalizmi şu gerçeğe dayanır, hukuk ya gerçek bir kültürel faktör, sosyal bir yaşam süreci olarak ya da bir anlamlar kompleksi olarak, daha doğrusu ‘dogmatik içeriği’ açısından normatif anlamlar olarak incelenebilir.*” Lask, *Rechtsphilosophie*, s. 31 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

⁴⁷ Bkz aşağıda B.

⁴⁸ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 95 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

⁴⁹ Wapler, *Werte und das Recht*, s. 195. Wapler, Rickert'in ve aynı zamanda Lask'ın kültürbilim anlayışıyla karşılaştırıldığında, Radbruch'un kavrayışında gerçekliğin değerle ilişkisini kuranın özne olmadığına vurgu

B. GUSTAV RADBRUCH'UN HUKUK BİLİMİ ANLAYIŞI

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı gibi Lask, hukukun pozitif geçerliliği ile pozitif-üstü geçerliliği arasında keskin bir ayrım yapar. Pozitif geçerlilik dogmatik hukukun, pozitif-üstü geçerlilik ise hukuk felsefesinin konusudur. Hukukun pozitif-üstü geçerliliği, pozitif hukuk için bir değerlendirme standardı sağlar. Aynı zamanda pozitif hukuk da hukuki gerçeklik için bir değerlendirme standardıdır. Bu Lask'ın düşüncesinde sosyal teori, kültürbilim ve hukuk felsefesi ayrımıyla tasvir edilir. Radbruch'a göre hukuki olgular, geçerli hukuk normlarıyla ilişkiliyken, hukuk normları hukukun en yüce değeri olan hukuk idesiyle ilişkilidir. Radbruch bu üçlü yapıyı sırasıyla “sosyal hukuk teorisi”, “sistemik veya dogmatik hukuk” ve “hukuk felsefesi” olarak betimler. Ancak Lask'tan farklı olarak Radbruch, ampirik düzey ile felsefi düzey arasında bir kültür ve anlam alanının aracılık ettiği bir bağlantıya vurgu yapar. Buna geçmeden önce Radbruch'un kültür teorisi yaklaşımını ele almak faydalı olacaktır.

I. Kültür ve Kültür Bilimleri

Radbruch, biliş malzemesini içinde değer ve gerçekliğin birbirine karıştığı bir verili olan olarak tanımlar.⁵⁰ Bilinç, önce kendini bu düzensiz verili olandan ayırır ve bilişin nesnelereyle yüzleşir. Radbruch'a göre bilinç bu eylemle gerçeklik ile değeri birbirinden ayırır.⁵¹ Eğer özne verili olanın kaosuna değer körü bir şekilde bakarsa, o

yapar. Wapler'e göre Radbruch'ta gerçekliğin kendisi, değerleri gerçekleştirme anlamına sahiptir. Hukukun hukuki değer referansı, verili olan ile anlam arasında hukukun herhangi bir bağlantı elde etmek zorunda olması açısından teorik değildir. “Hukukun hukuk idesinin gerçekleştirilmesine yöneldiği tözsel bir moment hukuka eklenir.” [Wapler, *Werte und das Recht*, s. 195.]

⁵⁰ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91.

⁵¹ Radbruch'a göre nesnelere bu şekilde ayrılan bilinç, verili olana “değere kapalı (*wertblind*)”, “değerlendiren (*wertend*)”, “değerle ilişkilendiren (*wertbeziehend*)” veya “değeri aşan (*wertüberwindend*)” olmak üzere dört farklı tutumla bakabilir [Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91 vd.]. Böylece verili olan, bilinç tarafından dört türde şekillendirilir: varlık (*Sein*), değer (*Wert*), anlam (*Sinn*) veya öz (*Wesen*) haline gelir [Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 94.].

zaman Radbruch'un "kendisini yanlışlayıcı değerlendirmelerden arındırılmış olarak sunduğu şekliyle verili olan" olarak tanımladığı doğa alanı yaratılmış olur.⁵² Dolayısıyla değere kapalı gözlemin nesnesi "değerden bağımsız gerçeklik" veya basitçe "varlık (*Sein*)"tır. Öte yandan, özne verili olanla değerlendirme yaparak yüzleşirse, yaratılmış olan doğanın alanı değil, değerlerin alanı olacaktır.⁵³ Burada söz konusu olan gerçekliği olmayan değerler veya basitçe olması gerektirir. Değere kapalı tutum doğa bilimlerine, değerlendirici tutum ise üç farklı dalıyla (mantık, etik ve estetik) değer felsefesine karşılık gelir.⁵⁴ Radbruch, değere kapalı ve değerlendirici tavrın yanına bir başka tavrı, değerle ilişkilendirme tavrını ekler. Değerle ilişkilendirme eylemi, bir ara alan açar. Bu alan ne doğa alanı ne de değerler alanıdır. Varlıklar arasında yer alan ve aralarında aracılık eden bu alan, kültür alanıdır.⁵⁵ Radbruch'a göre, değerlerden bağımsız olmalarına rağmen yine de değerlerle bir ilişkisi olan varlık olguları vardır. Bu kültürel olgular, kendileri değer olmasalar da belirli bir değere doğru yönelirler. Radbruch, özneyi biliş nesnelere ayırırken neden gerçeklik ile değer arasında ayırım yaptığını ise tam olarak açıklamaz. Bu bağlamda Radbruch'un Güneybatı Alman Yeni-Kantçılarından farklı bir kavrayışı benimsediğini belirtmek gerekir. Sözgelimi Rickert'e göre doğa ve kültür, aşkın değerler alanından ayrılan, gerçekliğe ait şeylerdir. Gerçeklik ile değer arasındaki köprü, biçimlenmemiş içeriği geçerli değer formuna bağlayarak tanıyan özne tarafından inşa edilir.⁵⁶ Radbruch'ta ise değerler, bilişsel bilincin dört ögesinden biri olarak

Radbruch varlığı doğayla, değeri idealle, anlamı kültürle, özü de inançla ilişkilendirir. [Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 94.] Windelband ve Rickert gibi Radbruch da öznenin farklı bakış açılarından gördüğü ve böylece farklı bilimsel nesnelere geliştirdiği bölünmemiş bir gerçeklikten yola çıkar. Ancak Radbruch, bilginin maddesi ve formu arasında net olmayan bir ayırım yapar. Verili olanın dört katmanlı formülasyonu bilincin, dört (varlık, değer, anlam ve öz) bilgi alanını yarattığını öne sürer.

⁵² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91.

⁵³ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91.

⁵⁴ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91 vd.

⁵⁵ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 92.

⁵⁶ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 24 vd.

karşımıza çıkar. Bu konuda Wapler, Radbruch'un kültür kavramının öznel ve nesnel bir epistemolojik temel arasında gidip geldiğini belirtir: *"Bir yandan, idrak eden öznenin tutumu verili olanı şekillendirirken, diğer yandan verili olanın kendisi değerleri gerçekleştirmeye çalışır."*⁵⁷

Rickert'in kültürbilim teorisi⁵⁸ Radbruch ile birlikte belirgin bir değişime uğrar. Radbruch kültür ve tarihi doğaya karşıt kavramlar olarak değil, değerler olarak ortaya koyar.⁵⁹ Kültür, köklerini doğadan alan ancak değerlere doğru yönelerek doğa ile değer arasında bir köprü kurar.⁶⁰ Radbruch, kültür ile anlam alanını bir araya getirir ve bunlardan doğa ile değer arasında duran ayrı bir alan yaratır. Bu şekilde kültür, duyu, varlık ve değer arasındaki ilişkide belirsizleşir. Radbruch her beşerî eseri değerle ilişkili olarak tanımlar. Bir insan ürünü, örneğin bir masa, ancak o ürünün idesine, örneğin bir masa idesine, atıfla kavranabilir.⁶¹ Radbruch değerle ilişkilendirme tutumunu kültüre bağladığı için, Radbruch'ta bir insan ürünü olan masanın da kültürel bir nesne olarak görülmesi gerekir. Bunun yanında Radbruch kültürü, idenin gerçekleşmesine hizmet eden gerçeklik olarak da tanımlar.⁶² Bu tanım sadece masa gibi nesnel şeylere değil, varlık ile doğa arasında yer alan özel bazı duyuusal durumlara (vicdan, ahlak, zevk, estetik, zihin, mantık ideleriyle ilişkili kültürel varlıklara) da işaret eder. Böylece Radbruch'ta kültürün, bir varlığa mı yoksa sadece bir duyuya mı karşılık geldiği ise tam olarak açıklanmadan kalır.

⁵⁷ Wapler, *Werte und das Recht*, s. 197 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

⁵⁸ Rickert, *Kulturwissenschaft*, s. 25 vd.

⁵⁹ *"Kültür, değerlerin gerçekleştirilmesi olmasa da yine de değerlerin gerçekleştirilmesi anlamını taşıyan verili olandır [...]"*. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 92 vd. [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

⁶⁰ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 94.

⁶¹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 95.

⁶² *"İdelere hizmet etme amacını taşıyan gerçeklikler, değerlendirmelerin ve taleplerin psikolojik doğasına sahiptir ve bu nedenle özel bir gerçeklik türünü, ide ile diğer gerçeklikler arasında bir ara varlığı temsil ederler. Psikolojik gerçekler olarak gerçekliğin kendisine aittirler ama aynı zamanda standartlar uygulayarak ve taleplerde bulunarak diğer gerçekliklerin üzerine çıkarlar. Vicdan, ahlak, zevk, estetik, zihin, mantık ideleriyle ilişkili kültürel varlıklar bu türdendir."* Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 128 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

Radbruch'ta kültürel nesnelere anlamının özne tarafından mı konulduğu yoksa nesnel olarak mı mevcut olduğu konusu da açık değildir. Değerlere hizmet etme, nesnel olarak söz konusu gerçekliklerin bir özelliği veya arzusu olarak yorumlanabileceği gibi, kültürü yaratan insanların niyetleri ve değer yargıları tarafından da üretilebilir.⁶³ Değerle ilişkili olmanın da farklı anlamları vardır: Eğer insanlar bir nesneye belirli bir anlam yükleyerek nesnenin anlamını kendileri yaratıyorsa, değer referansı öncelikle yönetsel bir işleve sahiptir. İnsanların olgusal değerlendirmelerine veya niyetlerine dayanarak hangi nesnelere belirli bir alana ait olduğu, hangilerinin olmadığı belirlenebilir. Sözgelimi hukuk, insanların hukuk olma anlamını yükledikleri şey olabilir. Radbruch, hukuk idesine atıfta bulunarak *a priori* bir hukuk kavramı oluşturur ve bu kavram olmaksızın hukukun bilinmesi mümkün değildir.⁶⁴ Radbruch, Rickert'in aksine, değerle ilişkilendirmeyi belirlerken insanların olgusal değerlendirmelerine ve niyetlerine başvurmaz; daha ziyade, nesne ile değer arasında duyu aracılığıyla doğrudan bir ilişki olduğunu varsayar.⁶⁵

Gerçeklik ile değer arasında nesnel bir etkileşim olduğu düşüncesi idenin öz belirleyiciliğinin kabulü olarak yorumlanabilir. Radbruch da her idenin uygulandığı madde tarafından belirlendiğini iddia eder.⁶⁶ Radbruch, hukuk kavramı bağlamında, hukuki gerçekliğin özünün hukuk kavramının anlamından çıkartılabileceğini iddia eder.⁶⁷ Bu noktada Radbruch, ideden onun uygulandığı maddeye doğru sonuçlar çıkarmanın mümkün olduğunu dile getirir. Radbruch'un

⁶³ Bu yorum için bkz. Wapler, *Werte und das Recht*, s. 198.

⁶⁴ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 123.

⁶⁵ Bu tespit için bkz. Wapler, *Werte und das Recht*, s. 198.

⁶⁶ "İde belirli bir madde için geçerlidir, bu maddeye doğru yönlendirilir – ve bu nedenle hakim olmak istediği madde tarafından belirlenir." Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 98 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

⁶⁷ "Adalet hizmet etmesi amaçlanan şeyin ne tür bir gerçeklik olduğunu bilmeyi talep ediyoruz ve gerçekten de bu hukuki gerçekliğin anlamından onun özüne ilişkin sonuçlar çıkartabiliyoruz. Adalet, hukukla ilişkisi içinde doğruluk anlamına gelir ve idenin maddeyi belirlemesi sayesinde, uygulandığı madde için ideden sonuçlar çıkartabiliriz." Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 127 vd. [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

hukuku nasıl kavramlaştırdığını ayrıca ele almak, hukuk bilimi anlayışını anlamayı kolaylaştıracaktır.

II. Hukuk Kavramı

Radbruch öncelikle, hukuku değerle ilişkili kültürel bir olgu olarak tanımlar:⁶⁸ “*Hukuk, hukuki değere, hukuki ideye hizmet etme anlamını taşıyan gerçekliktir*”⁶⁹. Radbruch için hukuk idesi adaletle özdeştir.⁷⁰ Bu yüzden hukuk, aynı zamanda adaletle hizmet etme anlamına sahip gerçekliktir.⁷¹ Başka bir deyişle, hukukun değeri olan adaletle bir şekilde ilişkili olan şey ancak hukuk olabilir. “*Hukuk adaletsiz olabilir [...], ancak sadece adil olduğunda anlamına sahip olacağı için hukuk olacaktır.*”⁷² Hukuk idesine hizmet edecek anlamdaki gerçekliğin tam olarak hangi gerçeklik olduğu sorusunun yanıtı, idenin madde belirleyiciliğinde gizlidir. Bir hukuk idesi olarak adalet, hukukla olan ilişkide doğruluğa karşılık gelir.⁷³ Aynı zamanda insanların sosyal birlikteliğinde eşitlik talep eder. Bu nedenle, Radbruch’a göre, adaletle hizmet etme anlamına sahip olan gerçeklik, yalnızca insanların sosyal birlikteliğine genel bir şekilde yönelen bir düzen karakterine sahip olabilir.⁷⁴ Adaletle hizmet etme amacını taşıyan gerçeklik, böylece idenin maddi belirleyiciliğiyle şu tanıma dönüşür: “*Hukuk, insanların bir arada yaşamasına yönelik genel düzenlemelerin özüdür.*”⁷⁵

Radbruch, dogmatik hukuku sadece normatif bir yönetime sahip bir varlık bilimi olarak değil, aynı zamanda değerle ilgili bir yönetime sahip bir kültürbilim olarak tanımlayarak hukukta olan ile olması gereken arasındaki ilişkiyi karmaşıklaştırır. Pozitif hukuk böylece

⁶⁸ Radbruch’un *Rechtsphilosophie* (Hukuk Felsefesi) adlı eserinin “*Der Begriff des Rechts* (Hukuk Kavramı)” başlıklı bölümünün Türkçe çevirisi için bkz. Gustav Radbruch, “Hukuk Kavramı”, Melike Belkıs Aydın (Çev.), in: *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (2015), s. 144–150.

⁶⁹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 123 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

⁷⁰ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 124.

⁷¹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 127.

⁷² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 95 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

⁷³ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 127.

⁷⁴ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 128.

⁷⁵ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 128 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

“olanın olması gerekliliğine” ve normatif anlamın yanı sıra kültüre ve değere de atıfta bulunur. Yukarıda değinildiği gibi Lask’ın sistematik bir kültürbilim olan hukuku, hukuki gerçekliği pozitif hukukun saf anlamlarıyla ilişkilendirir.⁷⁶ Pozitif hukuk, deneyüstü kültürel değerlerden kesin olarak ayırt edilmesi gereken kültürel anlamlara atıfta bulunur. Bu nedenle Lask için dogmatik hukuktan hukuk felsefesinin deneyüstü kültürel değerlerine giden bir yol yoktur. Radbruch için ise pozitif hukuk normları hukuki gerçeklikle ilgili değildir, hukuk normlarının kendisi değerle ilişkilidir ve bu ilişki pozitif-üstü bir hukuk idesidir.⁷⁷ Pozitif hukukun, pozitif-üstü olan hukuk değeriyle ve dolayısıyla etik değer standartlarıyla zorunlu bir bağlantısı vardır.

III. Kültürbilim Olarak Hukuk Bilimi

Radbruch, nesnesi hukuk olan tüm bilimlere hukuk bilimleri olarak adlandırır.⁷⁸ Lask gibi Radbruch da öncelikle kültürbilim olarak hukuk bilimini, hukukun kültürel felsefesi olan hukuk felsefesinden ayırır. Hukuk biliminin nesnesi kültürel bir olgu olarak hukukken, hukuk felsefesinin nesnesi hukukun yüce bir değeri olan hukuk idesidir.⁷⁹ Radbruch, hukukun yönteminin normatif ve “değerle ilişkili”, hukuk felsefesinininkinin ise “değerlendirici” olduğunu söyler.⁸⁰ Buna göre hukuk felsefesinin görevi hukuk değerinin değerlendirilmesidir. Değerlerle ilişkili inceleme, hukukun kültürel bir değer olarak değerlendirilmesini de içerir.⁸¹ Hukuk felsefesi, hukuki değer yargısının, yani hukuki değerlendirmenin nihai ideolojik önkoşullarını ortaya koymaktır.⁸² Bu, mümkün olan önkoşulları ve dolayısıyla hukuki değerlendirmenin tüm başlangıç noktalarını sistematik olarak geliştirmeyi sağlar. Amaç, olası dünya görüşleri çerçevesinde olası bir hukuki görüşler topolojisi ortaya koymaktır.⁸³

⁷⁶ Bkz. yukarıda A. II.

⁷⁷ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 209.

⁷⁸ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 209.

⁷⁹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 98.

⁸⁰ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 209.

⁸¹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 96.

⁸² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 101.

⁸³ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 101.

Radbruch, Jellinek'in anladığı anlamda bir sosyal hukuk teorisi ile gerçek dogmatik hukuk bilimi arasında ayırım yapar. Radbruch'a göre, sosyal hukuk teorisi hukukun varlığı ile ilgili olup hukuk tarihi, karşılaştırmalı hukuk ve hukuk sosyolojisini içerir.⁸⁴ Radbruch'un hukuk modeline göre hukuk bilimi bir yandan bir kültür bilimidir.⁸⁵ Radbruch bu noktada Rickert ve Lask ile hemfikirdir. Hukukun varlığını, hukukun gerçeklik üzerinde nedensel etkileri olan bir olgu olmasıyla açıklar. Hukuku yaratanların düşünceleri, onların öznel amaçları ve hukuk uygulayıcılarının yorumları gibi olgusal düşünce içerikleri olan olarak hukuku oluşturur.⁸⁶ Dogmatik veya sistematik hukuk ise pozitif hukuki düzenlemelerin nesnel anlamıyla ilgilidir.⁸⁷ Radbruch'un hukukun nesnel anlamından anladığı, Lask'ın normun saf anlamı olarak adlandırdığı şeye karşılık gelir. Lask, Jellinek ve Kelsen için olduğu gibi Radbruch için de dogmatik hukuk; nesnesi normatif bir varlık olan, pozitif olarak belirlenmiş "olması gereken" olarak hukuktur. Bununla birlikte, Radbruch için pozitif hukuk aynı zamanda "olanın" bilimidir. Bu noktada Radbruch'un teorisi, Lask'ın⁸⁸ ve Kelsen'in⁸⁹ teorilerinden ayrılır.

⁸⁴ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 210.

⁸⁵ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 95.

⁸⁶ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 210.

⁸⁷ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 209.

⁸⁸ Lask hukuku bir varlık bilimi olarak değil, ampirik bir bilim olarak tasvir eder. Çünkü dogmatik hukuk tarafından incelenen hukuk, onun için gerçek olmayan, varlık olmayan anlamlar kompleksidir. Lask, *Rechtsphilosophie*, s. 31 vd.

⁸⁹ Kelsen, yasanın parlamentodan geçmesi gibi olgusal hukuki eylemleri hukukun anlamından ayırır. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, s. 5 vd. Bu anlam, normun normatif içeriğidir ve dolayısıyla bir olması gerektir. Ancak bir olması gereken asla bir olan olamaz. Dolayısıyla, hukuki olması gerekenle ilgilenen hukuk bilimi bir varlık bilimi değil, bir normlar bilimidir. Kelsen için hukuki anlamda normatifik her zaman pozitif hukukun normatifiğidir. Bu nedenle ampirik normatifik ile etik normatifik veya pozitif normatifik ile pozitif-üstü normatifik arasında ayırım yapmak zorunda değildir. Ona göre olası bir pozitif-üstü normatifik tamamen farklı bir normlar sisteminde, yani etikte söz konusudur. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, s. 23-27.

Radbruch'a göre hukuk, yöntemi bakımından normatif bir bilimden ayırt edilemez. Çünkü onun görevi yürürlükteki hukukun normatif yorumudur.⁹⁰ Radbruch, hukuku normatif bir yöneme sahip bir varlık bilimi olarak görür.⁹¹ Bunu, buyruk ile norm arasındaki ayrımla gerekçelendirir: Radbruch'a göre buyruk, olgusal olarak belirlenmiş bir niyet, bir olgudur.⁹² Yasa koyucu tarafından öznel olarak pozitif hukukla düzenlenmek istenen, hukukun varlığına aittir.⁹³ Hukukun nesnesi bu olgular olduğu için hukuk bir varlık bilimidir. Radbruch, norm koyucunun öznel iradesinden bağımsız olan bu içeriği norm olarak adlandırır.⁹⁴ Norm koyucunun iradesinin nesnel anlamı bu haliyle bir olması gerekeni ifade eder. Bu nedenle hukuk bilimi ampirik, kültürel bir bilimin nesnesine, ancak bir norm biliminin yöntemine sahiptir.⁹⁵

Lask'ta olduğu gibi Radbruch'ta da hukukun gerçekliğine ampirik (sosyal-teorik hukuk görüşü) ve normatif (hukuksal-dogmatik) olmak üzere iki açıdan bakılabilir. Radbruch'a göre hukuka yönelik bu iki yönlü yaklaşım,⁹⁶ bilimsel-teorik açıdan hukuk biliminin ampirik kültür bilimi ile normatif norm bilimi arasında bir konumda yer alması sonucunu doğurur. Bir yandan, hukuk bilimi çıkış noktası olan yasalarla ve geleneklerdeki olgusal hukuki zorunluluklarla ilgilenir ve bu açıdan ampirik bir kültür bilimidir. Öte yandan, dogmatik hukukçu hukuk düzeninin olgusalılığına değil, anlamına, yani hukuk normlarına odaklanır.⁹⁷ Hukukçu bir şeyin istenmesiyle veya emredilmesiyle değil, neyin istendiği veya emredildiği ile ilgilenir.⁹⁸ Bu nedenle hukuk bilimi – Radbruch'un özetlediği gibi – “*ampirik [...] bir kültür biliminin nesnesine,*

⁹⁰ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 174.

⁹¹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 220.

⁹² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 174.

⁹³ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 210.

⁹⁴ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 220.

⁹⁵ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 220.

⁹⁶ Hukuk biliminin nesnesi ile yöntemi arasındaki ayrımın çıkış noktası yine gözlem olanaklarının ikiliğidir.

⁹⁷ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 174.

⁹⁸ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 210.

ancak bir norm biliminin yöntemine"⁹⁹ sahiptir. Rickert'i izleyen Radbruch, bu yaklaşımı hukuk dogmatığının kültür-bilimsel yöntemi olarak adlandırır.¹⁰⁰

Radbruch'un normatif bilim kavramlaştırmasının Kelsen'den farklı bir anlamda kullandığını vurgulamak gerekir. Kelsen için normatif bilimler normları tanımak ve kavramak zorunda olmalarına rağmen onları yaratmazlar.¹⁰¹ Radbruch'un normatif bilim faaliyetinden anladığı ise yaratıcı, üretici ve yapıcı bir faaliyettir.¹⁰² Radbruch'un hukuk biliminin yöntemini norm-bilimsel bir yöntem olarak betimlemiş olması hukukun nesnesini de norm olarak gördüğü anlamına gelmez. Böylesi bir yorum, Radbruch'un sadece hukukun (nesnesine göre) bir kültürbilim olduğu iddiasıyla değil, aynı zamanda hukukun normbilim yöntemine sahip olduğu tezine getirdiği açıklamalarla da çelişecektir.¹⁰³ Radbruch, normbilim yöntemini filolojik yorum ile hukuki dogmatik yorum arasında ayırım yaparak açıklar. Filolojik yorum yalnızca hâlihazırda düşünülmüş bir şey üzerine düşünmekken, hukuki yorum yaratıcı bir faaliyettir.¹⁰⁴

⁹⁹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 220 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

¹⁰⁰ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 221 vd.

¹⁰¹ Hans Kelsen, "Die Rechtswissenschaft als Norm oder als Kulturwissenschaft", in: Matthias Jestaedt (Ed.), *Hans Kelsen Werke, C. 3, Mohr Siebeck, Tübingen, 2010, s. 551 (554)* [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

¹⁰² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 211.

¹⁰³ Bu vurgu için bkz. Ulfrid Neumann, "Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft bei Hans Kelsen und Gustav Radbruch. Zwei „neukantianische“ Perspektiven", in: Ulfrid Neumann, *Recht als Struktur und Argumentation*, Nomos, 2005, s. 294 (302 vd.). Neumann ayrıca doğru bir hukuk doktrini olarak hukukun nesnesi bakımından normatif bir bilim olduğunu kabul etmiş olsaydı bile, Radbruch'un modelinin Kelsen'in normbilim modeliyle örtüşmeyeceğini söyler. Bunun sebebini de Kelsen'in normatif bilimin işlevini bir otorite tarafından belirlenen pozitif normların bilgisiyle sınırlamış olmasıyla açıklar. Buna ilişkin olarak bkz. Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı*, s. 42.

¹⁰⁴ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 211 vd.

Radbruch'a göre, hukuk biliminin kültürel bir bilim olarak sınıflandırılması, hukuk kavramının¹⁰⁵ varsayılan yapısından kaynaklanmaktadır. Bu kavram, sadece nesne alanını yapılandırmakla kalmayan, onu aynı zamanda kuran *a priori* bir kavram olarak ortaya koyar.¹⁰⁶ Dolayısıyla hukuk kavramı aşkın bir karaktere sahiptir. Sadece hukuk kavramının bakış açısından, bazı eylemler ve durumlar hukuki bir anlam kazanır.

Radbruch'a göre hukuk kavramı deneyime dayanmasa da pozitif hukuk bir varlıktır ve dolayısıyla hukuk ampirik bir bilimdir. Bu sınıflandırmanın arka planında ise olan-olması gereken düalizmi yer alır. Fakat hukuk ne sadece doğa alanına tahsis edilebildiğinden ne de pozitif hukuk olarak yalnızca değerler ve amaçlar alanına yerleştirilebildiğinden olan-olması gereken düalizmi, hukukun sınıflandırılmasında yetersiz kalır. Bu nedenle Radbruch için hukukun yeri, üçüncü bir alan olan kültür dünyasıdır. Kültür dünyası, verili olana yönelik değerlerle ilişki kuran eylemleri içerir.¹⁰⁷

Radbruch'a göre değer temelli yöntem, doğa ile değerler ve amaçlar alanı arasında üçüncü bir alan oluştursa da olan-olması gereken düalizmini ortadan kaldırmaz.¹⁰⁸ Bir bütün olarak kültür gibi hukuk da doğal bir olgu değil, bir olandır, gerçekliğin bir bileşenidir.¹⁰⁹ Kültürel bir olgu, bir yargının nesnesi haline getirilebildiği ölçüde, bir değer veya değersizliğin dayanağı olduğu ölçüde bir varlıktır. Hukuk, hukuk değerine, hukuk idesine hizmet etme anlamını taşıyan gerçekliktir. Bu yüzden, değerle ilişkilendirme yönteminin dâhil edilmesiyle ortaya

¹⁰⁵ Bkz. yukarıda B. II.

¹⁰⁶ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 129.

¹⁰⁷ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 95. Radbruch'un Yeni-Kantçılığını değerlendirme ile değerle ilişkilendirme arasında ayırım yapmasında da görmek mümkündür. Radbruch'a göre kültür sadece erdemleri değil, aynı zamanda erdemsizlikleri de kapsar. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 92.

¹⁰⁸ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 118.

¹⁰⁹ Bu noktada, olanın ve gerçekliğin doğaya eş tutulmadığının altını da çizmek gerekir.

çıkan yöntemsel düalizm bir karşıtlık olarak değil, yöntemsel düalizmin bir çeşidi olarak görülmelidir.¹¹⁰

Radbruch'un hukuk biliminin norm-bilimsel yöntemine ilişkin tezi, olan ile olması gereken arasında, bir olan olarak hukuk ile hukuk biliminin norm koyma işlevi arasında bir köprü kurmaya çalışır. Bu köprü, olan olarak buyruk ile olması gereken olarak norm arasındaki ilişki aracılığıyla inşa edilir. Hukuk normu normatif bir anlama sahipken, buyruk olması gerekene değil iradeye (*Wollen*) karşılık gelir.¹¹¹ Buna göre pozitif hukuk, olması gerekenin özü olarak anlaşılmalıdır.¹¹² Nihayetinde "olgusal hukuki olması gerekenlerle" ilgilendiği için hukuk, bir olgu bilimidir. Bununla birlikte hukukun aynı zamanda olması gerekenlerin anlamıyla da ilgilenmesi zorunlu olduğundan, yöntemi bakımından bir norm bilimi olarak nitelendirilmesi gerekir. Buyruktan norma geçiş, hukuki geçerlilik kurallarıyla, bir buyruğun bağlayıcı bir norm olarak yorumlanması yoluyla, gerçekleşmez. Bu geçiş, buyruk olgusunun içeriğiyle, yalnızca bir olması gereken olarak formüle edilebilen nesnel anlamı arasında var olan zorunlu bir bağlantıyla kurulur. Bu açıklama, Kelsen için yöntem düalizmi ilkesinin ihlalidir.

C. HANS KELSEN'İN ELEŞTİRİSİ

Ulfrid Neumann, Kelsen'in saf hukuk öğretisi ile Yeni-Kantçı felsefe arasındaki ilişkinin rahatsız edici derecede belirsiz olduğunu ve fakat saf hukuk öğretisinin bilimsel-teorik temelini, olan ile olması gereken arasındaki keskin ayırım bakımından inkâr edilemez bir şekilde Yeni-Kantçı olduğunu belirtir.¹¹³

Kelsen'in 1916 tarihli "Normbilim veya Kültürbilim Olarak Hukuk Bilimi (*Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft*)"¹¹⁴

¹¹⁰ Neumann, *Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft*, s. 304.

¹¹¹ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 174.

¹¹² Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 174.

¹¹³ Neumann, *Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft*, s. 294.

¹¹⁴ Hans Kelsen, "Die Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft", in: Matthias Jestaedt (Ed.), *Hans Kelsen Werke*, C. 3, Mohr Siebeck, Tübingen, 2010, s. 551–606.

adlı makalesi, Windelband, Rickert ve özellikle Lask ve Radbruch gibi Yeni-Kantçı düşünülerin kültürel bir fenomen olarak açıkladığı hukuk kavramıyla sert bir hesaplaşmadır. Kelsen, özetle bu çalışmasında hukuk biliminin saf bir normlar bilimi olduğunu, çünkü hukukun varlık alanına değil, olması gereken alanına ait olduğunu savunur. Kelsen'in eleştirisi, onun Yeni-Kantçılarla savaşmak için Yeni-Kantçılığın argümanlarını kullandığını da gösterir.

Kelsen'in eleştirisi, aynı zamanda, Kelsen ile onun eleştirilerini yönelttiği Güneybatı Alman Yeni-Kantçıları arasındaki farklılıklar, öncelikle Kantçı miras olarak nitelenebilecek ortak kabullerle birlikte incelenmelidir. En önemli ortaklık, olan ile olması gereken arasında keskin bir ayırımın kabul edilmesi, yani yöntemsel monizmin reddedilmesidir.¹¹⁵ Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı ile Kelsen arasındaki bir diğer temel ortaklık ise ampirik disiplinler modeline göre yapılandırılmış birleşik bir bilim kavramının reddedilmesidir.¹¹⁶ Hukuk felsefesi açısından bu, hukuki realizmin, yani hukukun ampirik bir olguya indirgenmesinin reddidir. Başka bir ortaklık ise gerçekliği verili olarak değil, kategorik bir sentezin ürünü olarak kavranmasıdır.¹¹⁷

Güneybatı Alman Yeni-Kantçıları ile Kelsen arasındaki temel anlaşmazlık, hukukun yalnızca olması gerekenlerin alanına ve dolayısıyla norm bilimlerinin sorumluluk alanına ait olup olmadığı sorusuyla ilgilidir. Kelsen'in yönelttiği eleştiriler ana hatlarıyla şu şekilde sınıflandırılabilir:

I. Kültür ve Kültürbilim Kavramları Hakkındaki Eleştirileri

En başta, değerle ilişkili bilimsel bir kavram olarak kültür kavramı, metodolojik düalizme sıkı sıkıya bağlı kalmaya niyetli Kelsen

¹¹⁵ Radbruch ve Kelsen bu temel noktada esasen uzlaşırlar. *“İncelemenin amacının fiili olayların varlığı, yani gerçeklik, veya ahlaki, hukuki ya da başka bir olması gereken, yani bir ideal olup olmadığına bağlı olarak dünyayı – bilişimizin bir sonucu olarak (hislerimizin veya arzularımızın değil) – bir şekilde birbirine bağlı olmayan iki aleme bölen biliş alanı, temelde iki farklı gruba ayrılır.”* Kelsen, *Die Rechtswissenschaft*, s. 553 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹¹⁶ Neumann, *Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft*, s. 298.

¹¹⁷ Neumann, *Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft*, s. 299.

için sorunludur. Rickert'in temsil ettiği şekliyle kültür kavramı, doğal olmayan gerçekliğin parçasıdır. Oysa Kelsen'e göre Rickert'in kendisi tek bir gerçeklik olduğunu söyler.¹¹⁸ Radbruch'un da gerçeklik ile değer arasında kültürü bir ara alan olarak betimlediğine işaret eder. Kelsen'e göre kültür bilimlerinin bir varlık bilimi olarak kavranmasının, kültürün ne olan ne de olması gereken ne doğa ne de gerçeklik olarak görülebilmesiyle ve dolayısıyla hiçbir şekilde bir varlık olarak değerlendirilemeyen bir üçüncü alan olarak karakterize edilmesiyle uyumludur.¹¹⁹

Kelsen'in Yeni-Kantçı kültür felsefesine karşı dile getirdiği önemli bir itiraz, kültür bilimleri kavramlaştırmasında belirleyici olan değerle ilişkilendirme yöntemi hakkındadır. Kelsen, değerle ilişkilendirme yönteminin değerlendirici yöntemden ayırt edilmesinin zor olduğunu ve bu nedenle de kültür bilimlerinin bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilemeyeceğini iddia eder. Kelsen, değerle ilişkili olma durumunun yalnızca doğayı kültürden değil, aynı zamanda özsel olanı özsel olmayandan ayırmayı, böylece değerle ilişkilendirme yöntemi ile değerlendirici yöntem arasında bir sınır çizmeyi imkânsız kıldığını belirtir. Kelsen'e göre, değerle ilişkilendirme esasında değerlendirmeye eşittir; bu nedenle değerle ilişkilendirme yöntemi gereksizdir: *"Bir 'erdem' iddiası kadar, 'ahlaksızlık' tespiti de tek başına bir değer yargısıdır ve Radbruch'ta 'değerle ilişkilendirme', verili olandan yalnızca 'değer kavramları altında toplanabilecek' bileşenlerin okunması olarak karakterize edildiğinde, nesnel bir değer yargısından hiçbir şekilde farklı değildir; 'değer biçmek' bir değer kavramı altında toplamaktan başka ne anlama gelir ki?"*¹²⁰ Kelsen'in bu itirazı aslında bir yanlış anlamaya dayanır. Verili olanın bir parçasının erdem mi yoksa erdemsizlik mi olduğunu belirlemek değerle ilişkilendirmek değil, değerlendirmektir. Kültür bilimlerinin görevi ise yalnızca söz konusu verili parçanın değerle ilişkili bir nesne olup olmadığını göstermektir. Kültür bilimci erdemlerle, anlayışlarla, zevklerle olduğu kadar ahlaksızlıklarla, hatalarla, zevksizliklerle de ilgilenir. Radbruch'a göre birini diğerinden ayırmak kültür tarihçesine

¹¹⁸ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 556.

¹¹⁹ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 594 vd.

¹²⁰ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 595 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

düşmez.¹²¹ Bu itiraz bağlamında Neumann, değerle ilişkilendirme ile değerlendirme arasındaki farkı şöyle örnekler: “Barok bir trombon meleşinin güzellik yönünden değerlendirilebileceğini belirtmek, onun güzel olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği sorusunu açıkta bırakır.”¹²² Kelsen’in bu eleştirisine katılmak pek mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi, Güneybatı Alman Yeni-Kantçılarının ve Radbruch’un değerle ilişkilendirmekten bahsettiklerinde, altta yatan bir standarda değil, sadece değerle ilişkili olma durumuna işaret etmeleridir.

Ancak, gerçeklik ile değer (veya değerlendirme) arasındaki ilişkinin kültürbilim modelinde kesin hatlardan yoksun olduğunu vurgulamak gerekir. Kelsen’in haklı olarak işaret ettiği gibi, bunun nedeni Güneybatı Alman kültür felsefesinin değer, anlam ve duyu kavramları arasında kurduğu belirsiz ilişkidir. Gerçeklik ile değer arasındaki bu ilişkinin bir başka yönü de bilimsel yöntemin nesne-kurucu işlevinin kapsamıyla ilgilidir. Kelsen’in bu bağlamda sorunlu gördüğü nokta, yöntemin nesneyi oluşturma gücüdür. Yönetim nesneyi oluşturma gücü gerçeklik ve değer verili olarak var olmadığı, ancak şeylere bakış açısı ikiliğinin bir sonucu olduğu düşüncesine dayanır. Buna göre bakışın yönü, bakılan şeyin gerçekliğin mi yoksa değer mi bir parçası olacağını belirler. Kelsen’e göre, bir şey ya gerçeklik ya da değer olarak nitelenir. Bu nedenle, Radbruch’un “değer yüklü gerçeklik” kavrayışı bir çelişkiyi ortaya koyar.¹²³ Radbruch’ta gerçeklik ve değer verili olan olarak kaotik bir birliktelik içinde var olur ve öznenin bakışı verili olanı bazen gerçeklik, bazen de değer olarak belirler. Verili olanın aynı anda hem gerçeklik için hem de değer için bir dayanak olup olamayacağı konusunda Kelsen şöyle der: “Değer veya

¹²¹ Kelsen’in Radbruch’tan alıntıladığı pasaj şudur: “Kültürü verili durumdan soyup çıkaran bakış açısı, esasen değerlendiren bir bakış açısı değildir. Bir halkın veya bir zamanın kültürü, kültür tarihinin konusunu oluşturduğu için, bu halkın, bu çağın yalnızca erdemlerini, anlayışlarını, zevklerini değil, aynı zamanda ahlaksızlıklarını, hatalarını, zevksizliklerini de kapsar. Birini diğerinden ayırmak kültür tarihçisine düşmez”. Gustav Radbruch, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Quelle und Meyer, Leipzig, 1914, s. 38 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹²² Neumann, *Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft*, s. 308 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹²³ Radbruch, *Rechtsphilosophie*, s. 91; ayrıca bkz. yukarıda B. I.

olması gereken hiçbir zaman gerçekliğe veya varlığa yaklaştırılmaz, hiçbir zaman her ikisi de birbiriyle ilişkilendirilemez, yani tek ve aynı bakış açısı altında kavranamaz. Gerçek bir değer var olması kadar değerli bir gerçekliğin var olması da kendi içinde çelişkilidir.”¹²⁴

II. Hukuk Kavramı ve Hukuk Bilimi Hakkındaki Eleştirileri

Kelsen, Radbruch'un bilimsel-teorik hukuk modelinde hukuk kavramını *a priori* bir kavram olarak ortaya koyarken hukuku nesnesi olarak ampirik bir verili olan olarak sunmasını tutarsız bulur: *“Radbruch'un hukukun ampirik bir bilimin nesnesi olması gerektiği yönündeki araştırmalarının sonucu göz önünde bulundurulursa, bu araştırmaların çıkış noktasını oluşturan varsayım insanı meraklandırır: Bu, hukuk kavramının – ki bu, her şeyden önce hukuk biliminin nesnesini oluşturur – deneyime dayandırılmayacağı, a priori olarak çıkarılması gerektiğidir.”¹²⁵* Kelsen'in bu eleştirisi hakkında Neumann, ampirik gerçeklik alanlarını *a priori* kavramlar altında bağımsız alanlar olarak oluşturmanın esasında bir çelişki oluşturmayacağını söyler.¹²⁶

Kelsen'in Radbruch'un hukuk bilimi anlayışına yönelttiği bir diğer eleştiri ise buyruk ile norm arasındaki ilişkinin varlıkbilim ile normbilim arasındaki boşluğu dolduramayacağıdır. Çünkü buyruğun salt olgusalığından hukuk biliminin yöntemi için kurucu olan normun olması gerekenine mantıksal bir geçiş mümkün değildir.¹²⁷

Kelsen'in hukuk biliminin değerle ilişkili bir kültür bilimi olarak yorumlanmasına yönelik temel itirazlarından biri, nesnenin kurucu unsuru olarak yöntemin işlevine, yani gerçeklik ile değer arasındaki ilişkiye dair kavrayışa ilişkindir. Hem Radbruch hem de Lask hukuku, değerle ilişkili bir gerçeklik olarak, bir değer (adalet değerinin) substratı olarak anlar. Gerçeklik ile değer arasında böyle bir bağlantının olması Kelsen için tartışmalıdır. Bu bağlamda sorulması gereken soru, hukukun aynı anda hem gerçeklik hem de bir değerlendirme nesnesi olarak anlaşılıp anlaşılamayacağıdır. Bu soru, Kelsen tarafından

¹²⁴ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 579 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

¹²⁵ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 594 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

¹²⁶ Neumann, Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft, s. 306.

¹²⁷ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 600.

olumsuz şekilde yanıtlanır. Gerçeklik değerlendirilemez, çünkü gerçeklik ve değer şeylere bakmanın biçimsel olarak farklı iki yolunun sonucudur.¹²⁸ Yeni-Kantçı yöntem düalizminin katı bir yorumuna dayanan bu itiraz esasında yalnızca hukukun bir kültürbilim olarak yorumlanmasına değil, aynı zamanda Güneybatı Alman Yeni-Kantçı kültürbilimleri modelinin temeline yönelir.¹²⁹ Buradaki kilit soru, bir yanda değer diğer yanda gerçekliğin oluşturulmasının birbirlerini dışlayan iki seçenek olarak anlaşılıp anlaşılmayacağı ya da gerçekliğin oluşturulmasının değer değerlendirilmesinden önce gelip gelemeyeceğidir. Eğer soru Kelsen'ininki gibi bir yanıtla yanıtlanırsa o zaman farklı algı biçimleri tarafından bazen gerçeklik, bazen de değer olarak oluşturulan bir substrat sorun teşkil edecektir. Neumann'a göre gerçekliğin ve değer ortak bir substratı olarak soyut bir verili olan modeli değerlendirilebilir bir gerçekliğin imkânının bir gerekçesi olarak da okunabilir. Bu şekilde okunduğunda, olan-olması gereken düalizmine rağmen, fiili bir olayın değerlendirilmesinin neden mümkün olduğu açıklanmış olacaktır.¹³⁰

Kelsen'in gerçeklik-değer/olan-olması gereken düalizmini katı bir şekilde yorumlaması, norm bilimleri ile gerçeklik bilimleri arasında bir karşıtlık kurmasına yol açar. Norm bilimleri, normları tek tip bir bakış açısına göre düzenler. Buna göre yalnızca hukuk bilimi değil, etik ve dilbilgisi gibi başka disiplinler de norm bilimlerine dâhildir.¹³¹ Gerçeklik bilimleri ise nedensel bilimlerle özdeş görülür.¹³² Bu nedenle

¹²⁸ "Bir içeriğin gerçek olduğu iddia ediliyorsa, artık değerlerden söz edilemez ve eğer bir şeyi değerlendiriyorsam, onu gerçek olarak, yani varlık olarak kabul etmemeli, onu bir olması gerekenin içeriği olarak düşünmeye çalışmalıyım." Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 578 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹²⁹ Ancak, çalışmamızın kapsamı dikkate alınarak konunun sadece hukuk bilimini ilgilendiren kısmına odaklanılacaktır.

¹³⁰ Neumann, Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft, s. 310.

¹³¹ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 554. Normu konu eden bilimleri norm koyan otoritelerle (tanrı veya vicdan gibi) eş tutmak Kelsen'e göre bir hatadır.

¹³² Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 554.

de Kelsen, Rickert'in kültür bilimleri kavramlaştırmasının olan-olması gereken düalizmini ihlal ettiğini söyler.¹³³

Kelsen'in hukuk bilimine ilişkin itirazları gerek Lask'a gerekse Radbruch'a karşı yönelir.¹³⁴ Daha önce de belirtildiği gibi, Radbruch'a göre hukuk, fiili varlığına veya anlamına göre incelenebilir. Eğer hukuka varlığı yönünden bakılırsa buyruklarla, anlamı yönünden bakılırsa normlarla karşı karşıya kalınır.¹³⁵ Ancak hukuki yaklaşımın özü hukuku anlam yönünden ele almaktır. Hukukçu buyruklarla değil, normlarla ilgilenir; bu nedenle hukukun yöntemi norm-bilimsel bir yöntemdir. Buyruk bir iradenin, norm ise bir olması gerekenin ifadesidir. Bu bağlamda Kelsen, bir normun bir olgudan (yani bir buyruktan), başka bir deyişle, bir olması gerekenin bir olandan nasıl çıkartılabileceğini sorar. Hukuku bir yandan bir olgu, diğer yandan bir norm olarak ortaya koymanın mantıksal olarak imkânsız olduğunu belirtir: *"Gerçekte birbirinden tamamen farklı iki nesne var: zihinsel bir süreç ve onun içeriği. Hukuku düşünmek, hissetmek, istemek, deneyimlemek, hukukun kendisinden başka bir şeydir. Hukuk sadece norm ve olması gerekendir, diğeri onu taşıyan zihinsel eylem varlık, güdülenmiş ve harekete geçirici gerçeklik ve böylelikle iktidardır."*¹³⁶ Kelsen özellikle buyruk ve normun karşıtlık içindeki kullanımını sorunlu bulur. Genel kabul gören kullanımda buyruğun bir olana değil, bir olması gerekene, yani bir norma karşılık geldiğini belirtir. Örnek olarak Kant'ın kategorik buyruğunu verir.¹³⁷ Ancak Kelsen'in zaman içinde bu düşüncesini değiştirdiğinin altını çizmek gerekir. Sözgelimi, *"Doğal Hukuk Öğretisinin ve Hukuki Pozitivizmin Felsefi Temelleri (Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus)"* başlıklı makalesinde Kelsen, hukukun düalizmini kabul ettiğini açıkça ortaya koyar: *"Çünkü pozitif hukuk; doğal hukukla olan ilişkisinde yapay bir şey olarak, yani fiili olaylar alanında ilerleyen ampirik, varlık alanında insan iradesiyle 'yasallaştırılan' bir şey olarak, bir olan*

¹³³ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 560 vd.

¹³⁴ Fakat çalışmanın kapsamı dikkate alınarak bu kısımda sadece Radbruch'a yöneltilen itirazlara yer verilecektir.

¹³⁵ Bkz. yukarıda B. III.

¹³⁶ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 600 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır.].

¹³⁷ Kelsen, Die Rechtswissenschaft, s. 601.

olarak, [...] görünür. Öte yandan bir norm olarak pozitif hukuk; kendi için bakış açısından bir olması gereken, bir değerdir ve bu nedenle insanın fiili davranışının gerçekliğiyle yüzleşir, onu yasal veya yasadışı olarak değerlendirir. Hukukun pozitifliği sorunu tam olarak şundan ibarettir: Bu iki kategori mantıksal olarak birbirini dışlamasına rağmen, hukuk aynı anda hem olması gereken hem de olandır.”¹³⁸

Kelsen, ayrıca Radbruch’un hukukun nesnesi ile yöntemi arasında yaptığı ayrımı tartışır. Bunu yaparken Radbruch’un şu ifadesine işaret eder: “Ancak hukukçu, hukuk düzeninin olgusalılığıyla değil, anlamıyla ilgilenir.”¹³⁹ Kelsen’in bu ifadeden çıkardığı sonuç şudur: Eğer hukukçuyu meşgul edecek olan anlam ise ve anlam normdan başka bir şey ifade etmiyorsa, o zaman hukuk saf bir norm bilimidir.¹⁴⁰ Radbruch, kültür kavramını feda etmeden hukuku, norm bilimi yöntemine sahip bir olgu bilimi olarak niteler.¹⁴¹ Kelsen’e göre bu yaklaşım, yöntemin kurucu gücünü varsayan Yeni-Kantçı ilkeye uymaz. Bu ilkeye göre bilimsel bir yöntemin seçimi aynı zamanda o bilimin nesnesini de belirler.¹⁴² Dolayısıyla, Radbruch’un nesne ile yöntemi birbirinden ayıran hukuk bilimi kavramlaştırması Kelsen için kabul edilemez.

SONUÇ YERİNE

Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı pozitivist olmadan ve bir tarih metafiziğine yol açmayı amaçlamayan tarih ve kültür teorileri tasarlar. Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığı katı pozitivistin ötesine geçen, doğal olmayan, metafizik karşıtı bir felsefe arayışındadır. Bu bağlamda pozitif

¹³⁸ Hans Kelsen, “Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus”, in: Hans Klecatsky/René Marcic vd. (Ed.), *Wiener Rechtstheoretische Schule*, Europa, Wien vd., 1968, s. 281 (285) [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹³⁹ Radbruch, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, s. 161 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹⁴⁰ “[Radbruch] [h]ukukçunun bir olması gereken olarak hukuk düzeninin anlamıyla ilgilenmesi gerektiğini söyler, hukukun nesnesi bir olması gereken veya norm olan hukuk düzeni olduğunu değil. Ama sonuçta ikisi de aynı kapıya çıkar.” Kelsen, *Die Rechtswissenschaft*, s. 604 [Çeviri yazar tarafından yapılmıştır].

¹⁴¹ Bkz. yukarıda B. III.

¹⁴² Kelsen, *Die Rechtswissenschaft*, s. 604 vd.

hukukun ötesine uzanan ideal bir hukuk tasarlamadan pozitif hukukun değerlendirilmesine çalışır. Radbruch'un hukuk bilimi tasviri, Güneybatı Alman Yeni-Kantçılığını hukuk alanında bazı özgün dokunuşlarla bir adım öteye taşıma çabası olarak yorumlanabilir.

Hukukun bilim teorisi bağlamında Radbruch'un ve Kelsen'in görüşleri, Yeni-Kantçılığın farklı okumalara izin veren bir felsefi yaklaşım olduğunun açık bir kanıtı olarak görülebilir. Hukuk bilimi yaklaşımları arasındaki görüş farklılığı, esasında tüm Yeni-Kantçılar tarafından temelde kabul edilen yöntem düalizmi ilkesinin kapsamı üzerindeki bir anlaşmazlığa dayanır. Radbruch için hukuk bilimi ampirik, kültürel bir bilimin nesnesine, ancak bir norm biliminin yöntemine sahipken, Kelsen için hukuk bilimi saf bir normlar bilimidir. Hukuku yalnızca olması gerekenler alanına ait gören normatif indirgemeciliğin karşısında Radbruch'un Yeni-Kantçılığı, hukukun normatif boyutunu yadsımadan, hukukun kültürel varoluşuna hukukun konu alanında bir yer açmaya çalışır. Windelband'ın ve Rickert'in değerle ilişkili disiplinleri karakterize eden kültür bilimleri modellerini bu gerekli alan için kılavuz kabul eder. Bu modellerde doğa bilimlerinin değere kapalı yaklaşımının karşısında, konusu değer yüklü gerçeklikler olan kültür bilimleri yer alır.

Esasında gerek Radbruch gerekse Kelsen yöntem düalizmi ilkesini kayıtsız şartsız kabul eder. Anlaşmazlık esasen bu ilkenin içeriğinin nasıl doldurulması gerektiği sorusuna verilen yanıtlarda gizlidir. Kelsen'in Radbruch'un hukuk bilimi yaklaşımına yönelik eleştirisi, olan-olması gereken düalizmi tartışması ekseninde zihinsel bir egzersiz sunar ve Radbruch'un mu yoksa Kelsen'in mi daha çok Yeni-Kantçı olduğu sorusuyla okuyucuyu baş başa bırakır.

ZUSAMMENFASSUNG

Die neukantianische Rechtsphilosophie hat einen berechtigten Platz in der Rechtsphilosophie, da zwei der bekanntesten Rechtsphilosophen des 20. Jahrhunderts im deutschsprachigen Raum, Gustav Radbruch und Hans Kelsen, zu den Anhängern dieser philosophischen Strömung gehörten. Während Radbruchs Beziehung zum südwestdeutschen Neukantianismus klar ist, ist es schwierig, Kelsens Werke in eine einzige neukantianische Schule einzuordnen.

Das neukantianische Erbe ist sowohl für Radbruchs als auch für Kelsens Ansichten über die Rechtswissenschaft von zentraler Bedeutung. Es ist überraschend, dass beide Denker von denselben neukantianischen Annahmen ausgingen, und zwar unterschiedliche Wege einschlugen. Die vorliegende Arbeit konzentriert sich auf Radbruchs Konzeption der Rechtswissenschaft. In diesem Rahmen stellt Kelsens Kritik an Radbruchs Konzeption der Rechtswissenschaft Radbruchschen Neukantianismus in Frage.

Der südwestdeutsche Neukantianismus, auch als Heidelberger oder Badische Schule genannt, ist durch eine werttheoretische Konzeption der Philosophie gekennzeichnet. Die von Emil Lask begründete kulturelle Rechtsphilosophie hat Radbruchs rechtswissenschaftliche Auffassungen maßgeblich beeinflusst. Radbruch verkompliziert aber das Verhältnis von „Sein“ und „Sollen“ im Recht, indem er die Rechtswissenschaft nicht nur als Seinswissenschaft mit einer normativen Methode, sondern auch als Kulturwissenschaft mit einer wertbezogenen Methode definiert. Positives Recht bezieht sich nach Radbruch sowohl auf Kultur und Wert als auch auf das „Sollen“ und den normativen Sinn. Radbruchs These von der normwissenschaftlichen Methode der Rechtswissenschaft versucht, eine Brücke zu schlagen zwischen „Sein“ und „Sollen“.

Kelsens Aufsatz von 1916 „Rechtswissenschaft als Norm- oder als Kulturwissenschaft“ ist eine scharfe Kritik an der von neukantianischen Denkern wie Windelband, Rickert, Lask und Radbruch vertretenen Auffassung vom Recht als Kulturphänomen. In seinem Werk argumentiert Kelsen, dass die Rechtswissenschaft eine reine Normwissenschaft sei, denn das Recht gehöre nicht zum Bereich des „Sein“, sondern zum Bereich des „Sollen“. Kelsen kritisiert, dass Radbruchs Ansatz nicht mit dem neukantianischen Prinzip (der

konstitutiven Kraft der Methode) übereinstimme. Diesem Prinzip zufolge bestimmt die Wahl der Methode auch den Gegenstand der Wissenschaft. Ein weiterer Kritikpunkt Kelsens an Radbruchs Verständnis von Rechtswissenschaft ist, dass das Verhältnis von Imperativ und Norm die Lücke zwischen Seinswissenschaft und Normwissenschaft nicht ausfüllen könne. Der Grund dafür ist, dass ein logischer Übergang von der bloßen Faktizität des Imperativs zur Sollhaftigkeit der Norm, die für die Methode der Rechtswissenschaft konstitutiv ist, nicht möglich ist.

Radbruchs rechtswissenschaftliche Position, die zwischen dem Gegenstand und der Methode unterscheidet, hält Kelsen für inakzeptabel. Kelsens Kritik an Radbruchs Konzeption der Rechtswissenschaft bietet uns eine lebhaftige Debatte zum Dualismus von „Sein“ und „Sollen“ im Recht. Diese vergleichende Analyse von Radbruchs und Kelsens rechtswissenschaftstheoretischen Ansichten zeigt auch die Mehrstimmigkeit der neukantianischen Interpretation der Rechtswissenschaft.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Peer-Review: Externes Peer-Review-Verfahren.

Interessenkonflikt: Der/die Autorinnen unterliegt/unterliegen keinem Interessenkonflikt.

Finanzielle Unterstützung: Der/die Autorinnen erklärt/en, dass diese Studie keine finanzielle Unterstützung erhalten hat.

KAYNAKÇA

- Aydın, Melike Belkis: "Gustav Radbruch Düşüncesinde Dönemsel Vurgu Değişimi", in: *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 73 (2015), No. 2, s. 7–28.
- Bochenski, Josef Maria: *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, Kırkoğlu, Serdar Rifat (Çev.), Fol, Ankara, 2020.
- Dreier, Ralf/Paulson, Stanley L.: „Einführung in die Rechtsphilosophie Radbruchs“, in: Radbruch, Gustav, *Rechtsphilosophie* (Studienausgabe), 2. Aufl., C. F. Müller, Heidelberg vd., 2003, s. 237–253.
- Heidemann, Carsten: "Geltung und Sollen: einige (neu-)kantianische Elemente der Reinen Rechtslehre Hans Kelsens", in: Alexy, Robert vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 203–222.
- Işıқтаç, Yasemin: "Hukuk Felsefesi Açısından Yeni Kantçı Yaklaşımların Türkiye'deki Yansımaları", in: *HFSA* 11 (2005), s. 138–154.
- Kelsen, Hans: "Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus", in: Klecatsky, Hans/Marcic, René vd. (Ed.), *Wiener Rechtstheoretische Schule*, Europa, Wien vd., 1968, s. 281–350.
- Kelsen, Hans: "Die Rechtswissenschaft als Norm oder als Kulturwissenschaft", in: Jestaedt, Matthias (Ed.), *Hans Kelsen Werke*, C. 3, Mohr Siebeck, Tübingen, 2010, s. 551–606. (Kısaltma: Kelsen, Die Rechtswissenschaft)
- Kelsen, Hans: *Saf Hukuk Kuramı*, Uzun, Ertuğrul (Çev.), 2. Baskı, Nora, İstanbul, 2020
- Krijnen, Christian: "Neukantianismus und neukantianische Rechtsphilosophie", in: Pawlik, Michael/Stuckenberg, Carl-Friedrich vd. (Ed.), *Strafrecht und Neukantianismus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2023, s. 1–36.

- Lask, Emil: "Rechtsphilosophie", in: Windelband, Wilhelm (Ed.), *Festschrift für Kuno Fischer*, Bd. 2, 1. Aufl., Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1905 (Separatabdruck).
(Kısaltma: Lask, Rechtsphilosophie)
- Metin, Sevtap/Heper, Altan: *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*, Tekin, İstanbul, 2014.
- Neumann, Ulfrid: "Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft bei Hans Kelsen und Gustav Radbruch. Zwei „neukantianische“ Perspektiven", in: Neumann, Ulfrid, *Recht als Struktur und Argumentation*, Nomos, 2005, s. 294–317 **(Kısaltma:** Neumann, Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft).
- Neumann, Ulfrid: „„Methodendualismus“ in der Rechtsphilosophie des Neukantianismus“, in: Pawlik, Michael/Stuckenberg, Carl-Friedrich vd. (Ed.), *Strafrecht und Neukantianismus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2023, s. 111–130.
- Özlem, Doğan: "Kant ve Yeni Kantçılık", in: Özlem, Doğan, *Kant Üzerine Yazılar*, Notos, İstanbul, 2015.
- Paulson, Stanley L.: "The Neo-Kantian Dimension of Kelsen's Pure Theory of Law", in: *Oxford Journal of Legal Studies* 12 (1992), No. 3, s. 311–332.
- Paulson, Stanley L.: "Einleitung", in: Alexy, Robert vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 11–21.
- Paulson, Stanley L.: "Faktum/Wert-Distinktion: Zwei-Welten-Lehre und immanenter Sinn. Hans Kelsen als Neukantianer", in: Alexy, Robert vd. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 223–251.
- Radbruch, Gustav: *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Quelle und Meyer, Leipzig, 1914
- Radbruch, Gustav: *Rechtsphilosophie*, 5. Aufl., K.F. Koehler, Stuttgart, 1956.

- Radbruch, Gustav: "Hukuk Kavramı", Aydın, Melike Belkıs (Çev.), in: *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (2015), s. 144–150.
- Rickert, Heinrich: *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 6/7 Aufl., J.C.B. Mohr Paul Siebeck, Freiburg v.d., 1926. (**Kısaltma:** Rickert, *Kulturwissenschaft*)
- Rickert, Heinrich: "Der Gegenstand der Erkenntnis" (1928), in: Bast, Rainer A. (Ed.), *Heinrich Rickert Sämtliche Werke*, B. 2, 6. Aufl., De Gruyter, Berlin/Boston, 2018.
- Rickert, Heinrich: "Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung" (1929), in: Bast, Rainer A. (Ed.), *Heinrich Rickert Sämtliche Werke*, B. 3, 5. Aufl., De Gruyter, Berlin/Boston, 2023.
- Sandkühler, Hans Jörg: "„Natur“ des Rechts und Relativismus im Recht. Eine Studie zu Gustav Radbruch und Hans Kelsen im Kontext des Neukantianismus", in: Alexy, Robert v.d. (Ed.), *Neukantianismus und Rechtsphilosophie*, Nomos, Baden-Baden, 2002, s. 127–156.
- Wapler, Friederike: *Werte und das Recht*, Nomos, Baden-Baden, 2007.
- Windelband, Wilhelm: "Geschichte und Naturwissenschaft" (1894), in: Windelband, Wilhelm, *Präludien*, B. 2, 5. Aufl., J.C.B. Mohr, Tübingen, 1915, s. 136–160.
- Von der Pfordten, Dietmar: "Gustav Radbruch – Über den Charakter und das Bewahrenswerte seiner Rechtsphilosophie", in: *JZ* 21 (2010), s. 1021–1027.
- Ziemann, Sascha: *Neukantianisches Strafrechtsdenken*, Nomos, Baden-Baden, 2009.

